

Др Олга Срдановић-Бараћ

ВЛАДИКА ПЛАТОН АТАНАЦКОВИЋ (1788—1867)

Владика Платон Атанацковић је црквена личност, изузетно активна средином 19. века у нашем друштвеном и црквеном животу и зато од вишеструкога значаја за младу културу и просвету Војводине. Као мецена-оснивач је и приложник многих угледних установа наше културе. Полувековном списатељском активношћу као аутор 50 књига дао је допринос црквеној историји, а ударио темељ српском ондашњем школству издавањем више уџбеника, вођен начелом да народу у школи и Цркви треба српски говорити и српске књиге писати.

Једино својим политичким ставовима и положајима, упркос несумњиво великом и делом доказаном родољубљу, посебно у време Буне 1848/49, наишао је на осуду тадањих црквених водећих кругова на челу с патријархом Рајачићем; до краја своје публицистичке делатности није прихватио Вуков правопис.

Према Грујићу Павле Атанацковић, рођен у Сомбору 1788, свршио је шесторазредну латинску гимназију и двогодишњу богословију у Сремским Карловцима. Затим је положио учитељски испит, оженио се, заполио и запослио као учитељ у Сомбору 1809. године. Пошто се брзо показао одличан педагог, постао је међу првима професор прве српске препарандије у Сентадреји код Будима (у Мађарској), где остаје три године од 1812—1815. Када се препарандија премешта у Сомбор, он и даље ради као њен професор пуних 17. година. Истовремено је вршио и дужност сомборског пароха.

1824. умре му жена те он одлучи да се закалућери. Међутим, несумњиво под утицајем новог времена, тачније Доситејевих просветитељских идеја, Атанацковић је раније и сам нападао монаштво. Зато доста дуго остаје искушеник у манастиру Крушедолу да тек после пет година 1829. буде замонашен. Али отада брзо напредује за игумана у Шишатовцу, па архимандрита у Бездину да би 1839. године постао будимски владика. Онде му мађарске власти понуде положај начелника за православну Цркву у њиховом министарству просвете који он одбија. Али за време Буне, када Мађари проглашују патријарха Рајачића за издајника, тада њега присиле да се прими

управе над целом Српском митрополијом под утарском влашћу. Поред тога, уместо да буде постављен од стране Патријарха, Маћари га преместе, неканонским путем, за бачког епископа. То је веома озлогедило Патријарха и овај је дуго био у сукобу с њиме, упркос чињеници да се Платон током Буне придружио Србима и заједно с њима борио у Срему.

Атанацковићев допринос просвети и култури Војводине кретао се у више праваца: оснивањем културних установа великим новчаним сумама, прилозима за њих и личним учешћем у њима; писањем уџбеника. По Сандићу — као мецена српске културе о 50-годишњици успомене на Текелију купио је за 40.000 форинти зграду у сврху оснивања правне академије у Новом Саду. Своју штампарију, набављену за 15.000 форинти од др Медаковића, поклонио је Српској новосадској гимназији. Утемељио је Фонд „Платонеум” у Сомбору за издржавање сиромашних ђака препарандије ком је наменио сав свој приход од протопопијата и још му пред смрт доделио 20.000 форинти. Помогао је Народно позориште прилогом од 1000 форинти, а 500 фор. дао је за штампање неиздатих Вукових рукописа. Новосадској болници поклонио је, такође, 1000 ф. за помоћ сиромашним болесницима. Најзад, поред своје капеле на Алмашком гробљу, подигао је школу са фондацијом за учитеље, а Саборној цркви за грађење темпла дао је 2000 ф. Као писац постао је председник Матице српске још у Пешти и остао на њеном челу све до смрти и после преноса Матице у Нови Сад, највише његовим настојањем, да би била у своме народу и око себе окупљала Србе књижевнике.

Као угледан и истакнут књижевни радник већ од 1854. год. постаје почасни члан *Рускога общества историји и древности* при Московском универзитету, затим *Чешког музеја* у Прагу и *Друштва српске словесности* у Београду.

У немилости код патријарха Рајачића, и поред доказа свога родољубља у борби са Србима против Маћара у Срему за време Буне и свог изузетног доприноса култури Војводине, владика Платон се истакао и одбраном Срба у маћарском Парламенту, званом *Дијета* из 1837. и 1844. године. Међутим, и те његове говоре непријатељи Платонових пренели су патријарху Рајачићу злонамерно, искривљене у смислу тужби на његово отпадништво од Српства.

Владикине беседе у *Дијети* у Пожуну из 1844. године штампане су у Лајпцигу на немачком и латинском. Мада је том заседању присуствовало више него икад српских посланика и владика, који су чули његове беседе, и могли правилно посведочити Патријарху, али због поменутих клевета Платон одлучи да их штампа у Београду на српском 1845, и тако оповргне све тужбе од којих су две главне биле:

1. Да не би Србима требало дозволити народне саборе
2. Да наш стари календар никакве везе нема са црквеним обредима.

Платоново излагање у *Дијети* свога става према српској цркви, школи и народности као и тужбе Патријарху и Поруче сабору, које он рашчлањава, базирају на привилегијама цара Леополда патријарху Чарнојевићу пред иселење Срба у Маћарску за Аустро-Турског рата 1683—1699. Зато ћемо прво изнети главне ставке *Привилегија* да би се

могла схватити суштина и његових беседа, и оптужби против њега. Пошто он у беседама често титулише посланике са „Чинови и Редови”, како би се јасније упознало оно давно време пре 150 година, објаснићемо да су чиновни према Поповићу били властела са поседом од најмање 10 села и племићи с поседом или дипломом, и тзв. редови представници градова.

У бегству од Турака народни прваци, свесни да ће због ратовања на страни Аустријанаца морати напустити Србију, одржали су у Београду Збор првака 18. VI 1690. и онде одлучили да захтевају од Цара одређено обезбеђење своје вере и народности у смислу оног које су нашли под Турцима. Јер, када је Пиколомини, после победе над Турцима код Беча 1683, почео успешно надирати ка југу преко српске етничке територије све до Призрена, у нади на ослобођење, Ђесаревој војсци прикључивали су се Срби у великим масама од око 20.000 војника.

Међутим, тада је део аустријске војске повучен из Србије за одбрану од Француза, а Пиколомини умро, па је терет даље борбе пао на Србе који су сада пред знатно јачом турском силом стали узмицати. С њима је бежао и народ, нарочито после ужасног покоља Срба од стране Турака у поново освојеном Нишу. Тако, свесни да им више нема опстанка у својој земљи, прваци на поменутом збору одлуче да пређу у Аустрију с неких 60.000 избеглица изгубивши тако и своју отаџбину и имања.

Прва привилегија, коју је успео да издејствује од цара владика Исаија Баковић од 21. авг. 1690, гарантовала је Србима вршење богослужења на своме православном обреду и право употребе старог календара. Патријарх и свештенство добили су иста права, која су имали под Турцима. На челу српске цркве могао је бити само Србин, и то изабран од српског народног и црквеног сабора. Патријарх је постављао митрополите, епископе и остало свештенство, могао подизати цркве, школе и манастире.

Ова Привилегија постала је основ српске-православне аутономије у Хабсбурговој монархији. Патријарх се захвалио Двору и канцелару Мађарске молећи овога да објави свим властима своје територије да Србе не ометају у уживању повластица, добијених од Цара и да избеглицама дозволе слободан прелаз у тадању Мађарску. После битке код Сланкамена 1691, коју су углавном Срби извојевали, добили су они још једну привилегију са државно-правном гаранцијом извесне теократске управе.

Патријарху је дато право наслеђа, не само епископа после њихове смрти, него и сваког Србина који умре без наследника и тестамената. Додељена су му и извесна световна права: да у народној војсци поставља офицере, суди у неким грађанским споровима, потврђује цеховне статуте и др. Народу је признато право да живи под управом локалних власти које сам изабере. Привилегијом од 3. марта 1695. Срби су ослобођени десетка Римокатоличкој цркви.

Католички аустријски двор, међутим, од првих дана настојао је да Србе поунијати, (порими), а Мађари, на чијој су територији Срби били насељени, показивали су према њима као „шизматичима” — некатолицима посебну нетрпељивост. Од дана њихова доласка из Ср-

бије све до времена владике Платона, што значи у току век и по, они су настојали да онемогуће одржавање српских права, гарантованих *Привилегијама*, и покушали су да их колико толико скуче *Решкрипт Деклараторијем* из 1779., на који, се често осврће владика Платон у својим говорима, тачније желели су да их помаћаре.

У својих осам беседа-говора на мађарском Сабору — *Дијети* одржаном у Пожуну у дугом-полугодишњем раздобљу од маја до новембра 1844. године, владика Платон, насупрот неоснованим клеветам, борио се за права српске нације увек с позивом на *Привилегије* и поменути *Деклараториј*. Те беседе су, заправо, политичког карактера па, поред Платоновог мецената, сматрамо их најзначајнијим доприносом владике својега народу, угроженом у Мађарској више него под Турцима.

Циљ нам је зато да тим беседама покажемо под коликим су сталним притиском католичких домородаца Срби ипак успевали да одрже своју народност све до ослобођења 1918. захваљујући смело-сти и политичкој спреми појединаца међу којима је и владика Платон. Треба нагласити да је по Николићу у Војводини било Срба већ од давнина, али су Великом сеобом етнички знатно појачани, па су својом религијом и културним нивоом бројно постали народност с којима су Мађари морали рачунати.

Пре преласка на Платонове беседе још напомињемо да се из њихових садржаја може закључити да су Мађари својим саборима више пута упућивали тзв. *Поруке*, гдекад потписане и од неких Срба-Мађарона, увек са циљем да се умешају у српску самоуправу. Такође се из тих говора види да је Платон ванредно упознат како с помену-тим државно-правним актима-гарантијом аутономије српске народно-сти, тако и с теолошким питањима.

У првом говору он, поред осврта на слаб углед оних Срба који су учествовали у *Поруци*, прелази на њен први став који се, брине о исправности наших садашњих и будућих црквених уредби с закључком, уколико смо недовољно ревни, то треба да докажемо делом не речима.

Нарочито оштро устаје против другота предлога *Поруке* да се упути посебна делегација на наш народни сабор, тобож, с циљем да се што боље уреде наши народни фондови и школе, и да се о том поднесе извештај *Дијети*. Одбацује предлог с образложењем да се то не слаже са нашим стародревним устројством у духу канона Српске Цркве.

Затим се енергично супротставља покушају да се, по доношењу уредби за Реформаторску цркву, ове прошире и на нашу. Одбија као неосноване и тужбе против нашег свештенства тврдећи да је оно на саборима 1769. и 1790. урадило много за народно благостање. *Привилегије* је, уосталом, дао цар нашем патријарху па, како отада, тако досада свештенство представља врховну управу код Срба. Из ове беседе види се и састав српских сабора са по 25 црквених представника, 25 војних и 25 из редова грађанства, а уз присуство царског комесара.

За тужбу о повреди на нашим Саборима поменутог *Деклараторија* вели да је, такође, неоснован јер је он базиран на *Привилегијама*, чијих прописа су се држали и наши Сабори. Истиче да је за 65 година сазван само један Сабор за избор архиепископа, али се на њему урадило више него што је прописано, но без повреде закона. Одбија и тужбу против организације наших сабора јер је на бази *Привилегија*. Једино, додаје, Архијерејски синоди, мада прописани, нису одржавани иако су потребни за решавање многих наших народних проблема. Када би се они састајали пре црквено-народних сабора, ови би своје задатке обављали много успешније.

Најзад, налази, како све ове тужбе нису такве природе да се износе на *Дијету*. Али он не може дозволити мешање са стране у наше унутрашње послове и наше обредовне одредбе јер то би наш народ смртоносно у сав живац погодило. Зато они како досад тако и одсад морају остати наша унутрашња ствар под надзором Цара. Иначе, како бисмо одржали самосталност повредом своје независности.

У следећем говору иронично истиче противречности *Поруке*. Јер, док се у њој претходно настојало на повреди наше независности покушајем мешања у наше унутрашње ствари, сада се опомињемо да не подлежемо утицају са стране, чиме се мисли на друге православне цркве, посебно Грчку и Руску. Међутим, у Православној вери Цркве појединих држава потпуно су самосталне и нису ни у чем потчињене некој другој Православној цркви. А ми, у Мађарској, у верском смислу не сарађујемо ни са ким ван њених граница. Зато он одбија и клевету неких књижевника да се ми молимо на литургијама за туђега цара, а то на основу руских књига још из времена нашег преласка у Мађарску, у недостатку наших, где се руски цар помиње, а које су давно ван употребе. Сада ми имамо овде, у земљи, штампане црквене књиге где се молимо само за нашег мађарског и аустријског владара.

У трећем говору осврће се на став *Поруке* да народно васпитање није ствар Цркве. Међутим, она је на бази *Привилегија*, с њима чврсто повезана. Сумњу да је наше народно образовање занемарено одлучно побија тврдњом да, иако сиромашни, ми у напретку држимо корак с другим народностима, а имамо право о том доносити законске уредбе. Како се наша унутрашња дела обављају у односу на државу и јавност, о томе суди Цар под чијим смо врховним надзором, закључује.

У четвртом говору противи се предлогу *Поруке* да Срби са старог календара пређу на нови, јер би та промена збрисала низ наших уредби и канона. А она је ствар Св. Архијерејског Синода, не Црквено-народног сабора. Сем тога, цар Леополд је у *Привилегијама* назначио: „и по пропису старог календара да слободно живите.” Дакле, супротно напред наведеним тужбама Платон се не залаже за нови календар него аргументовано брани стари.

Од свега је највредније овде подвући његов смели притвор: Зашто нам се дају разна имена као „Несоједињени,” Илири или слично, као да ми до настанка уније нисмо имали своје народно име које и сада носимо. Као што Грци имају своје народно име, тако и нама тре-

ба званично признати наше. Међутим, како знамо у Аустрији се упорно избегавао за Србе назив њиховог народа.

У петом говору поново се енергично опире предлогу *Поруке* да би на Српски црквено-народни сабор требало упутити посебну депутацију јер по *Привилегијама* само Цар врши надзор над нашом Црквом, вером и употребом наших новчаних фондација.

Шеста беседа односи се на укидање неких празника (код свих верника у Аустрији) ради бољег напретка привреде. Код Срба је то укидање требало да се оствари државно-правним актима из 1770. и 1777. најпросто с верским реформама под Маријом Терезијом. Но, због побуне читавог народа против тога, *Деклараторијем* из 1779. „Употребљеније старог календара и унапредак је милостиво потврђено”. Године 1774. Синод је објавио торжествено потврђене заповедне празнике као и укидање неких светкованих дана. Ова реформа спроведена је и код католика, али то није ствар конгреса, закључује Платон. Ипак, сматра да се могло и деликатније поступити. Јер, католици држе процесије у време највећих пољских радова па никоме није пало на ум да их укине. Цар је, уосталом, заповедио да свештенство по црквама објави који ће се заповедни празници држати, а који укинути како једна општа објава не би наишла на негодовање народа.

У седмом говору осврће се на забринутост *Поруке* поводом искуства које сведочи о „саблазителној занемарености нашег народног васпитања”. Објашњава на то да се о нашој просвети старају школски надзорни, диштриктуални директор, три педагогијума, два катихете и два месна директора. Фондовима школским и пензионим управља одбор са председником, више чланова и фишкалом. Они сви подносе извештаје Цару и дају му предлоге на бази државно-правног акта из 1790, што довољно показује успешност наше просвете. А најбољи доказ њеног напретка је српска младеж која се истиче по лицејима и на универзитету примерним владањем и учењем што не би постигли да нису добили добар темељ у нашим народним школама.

У осмом, последњем говору, поводом приговора о дневницама српских посланика, он објашњава да они добијају на основу државних прописа дневнице аконтацијом ерара-државе која се овоме враћа разрезом на све српске куће. Ако од ове што преостане, употреби се где је најнужније.

Из наведених говора види се да владика Платон убедљивим доказима своје велике ерудиције и храбрим родољубљем брани српски народ и Цркву увек са ослоном на *Привилегије* од свих напада и покушаја да се што више потчине Мађарима.

Он овој књижици прилаже и своје писмо ранијем митрополиту, Стевану Станковићу у вези погоршаног стања нашег свештенства и просвете са предлогом да се што пре сазове Народни сабор који би решавао и расправљао многе настале проблеме. Посебно се залаже за чешће сазиве светог Синода који би за народне саборе припремили актуелне материјале, па би се ови успешније решавали. Јер, њима, поред епископа, присуствују архимандрити, виши надзорник и директори школа. Још примећује да на нашим црквенонародним саборима преовлађују војна лица, а боље би било да је више угледних грађана и да епископи онде добију бољи положај.

Дакле насупрот тужбама видимо да се владика Платон свесрдно борио за Српске народне саборе и стари календар.

Наша излагања Платонове одбране своје личности од клевета, као и Срба од мађарских насртаја, можда помало сувопарна, биће схватљивија када изнесемо неке мађарске законо, поднесене тих година у циљу мађаризације осталих народности у земљи, бројнијих од Мађара. Према Николићу 1830. издали су Уредбу да нико у земљи не може постати чиновник или народни учитељ без знања мађарског језика. 1836. и поново 1840. године наредили су да се све црквене матице морају водити на мађарском језику, чак да сви свештеници морају знати мађарски. Није чудо што су у Буну 1848. огорчени Срби спаливали такве матичне књиге. Према Радоњићу они су увели мађарски језик у свим гранама јавнога живота сем војске.

Овде вреди поменути, насупрот неким мађарским тврдњама о лошој спреми нашег тадашњег свештенства, да је патријарх Рајачић на скупштини Матице српске 1843, како пише Радоњић, величао плејаду наших истакнутих свештеника као архимандрита Јована Рајића, Доситеја, Павла Кендељца, Лукијана Мушицког, митрополита Стратимировића, па и владика Платона с којим ће после доћи у сукоб. На поменутој *Дијети* из 1844, такође присутан, Рајачић се енергично заложио да се законски предлог о слободном прелазу из католичке вере у протестантску протегне и на православну веру у чему је успео у Бечу 1845. године.

На жалост, упркос свог несумњивог родољубља и великих заслуга за Православље злосрећни Платон, услед изузетног положаја за време Буне 1848, веома се замерио Рајачићу с којим га је тек 1856. успео да измири гроф Короники. Наиме, као будимски владика нашао се тада сам међу разјареним Мађарима, који су повели борбу против Срба, предвођених Рајачићем. Угроженог живота био је присиљен да против канона прими управу над Православном црквом у Мађарској уместо Рајачића, као и положај бачкога владике.

У „*Аналитици*” — расправи од 151 стр. из 1850. он оправдава своје поступке бранећи се од напада Рајачића, који га оптужује путем циркулара свим српским свештеницима. Иначе би изгледао крив што се примио за бачког владика мада је Цар имао право да га постави својом дипломом, и то право више пута користио, а добио је и усмено одобрење од самога Рајачића. Из Бачке је покушао да пребегне у Карловце Србима, али су му Мађари то онемогућили па је отишао у Сомбор.

Међутим, његов далазак у Бачку био је само од користи Србима јер су остали без многих прота и конзисторије, па је настојао да среди прилике у овој дијецези ратом одвојеној од осталих Срба. Оправдава се још и да је од Мађара натеран да иде на конгрес у Темишвару, али је са овог побегао у Сомбор. Не признаје клевету да је попуњавао парохије и рукополагао свештенике, а пет пута је одбио захтев Мађара да изда прокламацију о одвајању Бачке дијецезе од других српских. Помињање у цркви његовог имена уместо Рајачићевог, такође је на заповест Мађара.

Ипак, завршава, мада свестан неправилности свог положаја, учинио је Србима многе услуге од којих посебно истиче: Спречавање

заплене од Мађара жита за 40.000 ф. и спасавање од суђења њиховог власника-Србина; Спасавање патријаршијског добра у Даљу од пљачке Мађара.

Свестан је да је делао без Синода, но у ратним приликама није се могло другачије. Чим се смирило, он се повукао. У савезу с Мађарима није био, али је настојао на мирењу Срба и Мађара, иначе би ови били побијени. Уколико га Рајачић ипак сматра кривим, по канонима може да му суди само конзисторија.

Изнели смо овај Платонов сукоб с Рајачићем да бисмо указали на сложене политичке прилике у Буну и са становишта наше Цркве.

На крају ћемо приказати и изузетно плодан рад Платонов у просвети поред већ набројаног финансирања многих наших културних фондација.

Као председник Матице српске поставио јој је следеће задатке:

1. Издавање књига и награда српским књижевницима
2. Умножавање Матичних фондова
3. Тромесечно издавање и попаганда њеног Летописа
4. Настојање да Матица дође до свог дома.

Сем тога, поклонио је Матици близу 800 значајних књига и покренуо расправу о ћирилној азбуци и ортографији.

Као писац огледао се у више области: издавању уџбеника, дела теолошких и црквене историје, књижевности.

Средином века запазио је велику потребу у уџбеницима за народне школе и доста њих написао чији значај показује чињеница да су већином поново издавани зато што су писани српским народним језиком.

Наиме, већ првих година од сеобе Срба у Аустрију наши митрополити борили су се за српске школе, али тек Наредбом Аустрије из 1727. могле су се српске народне школе свуда подизати. Но, према Јорговићу било је дуго тешкоћа око њихова издржавања. А у недостатку уџбеника, без српских штампарија у земљи, ови су штампани ван Рајић написао је први Катихис. У то доба ударен је и темељ вана је илирска штампарија у Бечу за српске књиге и уџбенике, а Јован Рајић написао је први катихизис. У то доба ударен је и темељ Клерикалном фонду за издржавање школа.

Темишварски сабор из 1790. године посебно је допринео српском школству захтевом да се у свим српским општинама могу подизати српске народне школе са српским наставним језиком и ћирилским уџбеницима. У то доба написали су неколико српских уџбеника Соларић, Вујановић и Мразовић.

Почетком 19. века штампано је више уџбеника на народном језику, али управо зато Стратимировић их није одобрио па су школе патиле од велике несташнице уџбеника, кад на позорницу просвете ступа и Платон Атанацковић. Он средином века објављује два *Буквара* за српска народна училишта од којих први има три издања (1853, 1857, 1859), штампа *Читанку* и две *Језикословне читанке*, обе прештампаване више пута од 1856—1867. Овде вреди напоменути да је, мада свештено лице, у тим читанкама дао доста места и сточарству, као и

да је издао превод „СВИЛОДЈЕЛИЈА” од Митерпахера, такође, у два издања (1822 и 1823).

Објавио је и два уџбеника из математике и српско-немачки речник.

Као професор препарадније веома рано — 1814. и 1815. издаје *ПРВУ ПЕДАГОГИЈУ И МЕТОДИКУ* као и *ПРЕДЛОЖЕЊА И СЛОВЕНСКАЈА ГРАМАТИКА*, а 1823. *ОГЛЕДАЛО ЧОВЕЧНОСТИ ЗА УЧИТЕЉЕ И МАТЕРЕ СРПСКЕ*, где у предговору вели: „Тебе сам, нежна српска мајко пред очима имао,, од тебе дете прву храну тражи”.

Ом уџбеника из веронаука за народне школе пише: *КРАТКУ СВЕШТЕНУ ИСТОРИЈУ* (4 издања) од 1857 до 1863); *НАУКУ ИЗ СВ. ПИСМА* 1865; два *КАТИХИЗИСА* од којих први из 1854. у три издања; *УЧИЛИШНУ И ДОМАЋУ БИБЛИЈУ* у две књиге: Стари и Нови Завет; *ЦРКВЕНЕ ПЈЕСНИ У НЕДЕЉНИМ И ПРАЗНИЧНИМ ДАНИМА*, такође два издања; *АПОСТОЛИ И ЕВАНГЕЛИЈА У ПРАЗНИЧНЕ И НЕДЕЉНЕ ДАНЕ ПРЕКО ЦЕЛЕ ГОДИНЕ* од којих излазе, чак, четири издања.

Значајан је за нашу цркву његов превод у више књига од много стотина страна делова Св. Писма: *СОЧИЊЕНИЈА СОЛОМОНОВА, ПРОРОКА И ЦАРА ДАВИДА ПСАЛТИР, КЊИГЕ ЈУДИТЕ, ЕСТИРЕ, ЈОВ; СТАРОЗАВЕТНИ ПРОРОЦИ; ПЕТ КЊИГА МОЈСИЈЕВИХ.*

Из црквене историје издао је: *ПОВЈЕСТ КРАТКАЈА И ДОСТОВЈЕРНАЈА О РАСКОЛНИЦИ, — МАНАСТИРСКЕ СТАРИНЕ*) историја градње Кувевдина и Шишатовца)“ *ПОВЈЕСТ РЕЗИДЕНЦИЈЕ ЕПИСКОПАТА БУДИМСКОГ; ПРИНОС РОДОЉУБИВИХ МИСЛИ НА ЖЕРТВЕНИК НАРОДНОГ НАПРЕТКА*, о војвођанским установама црквеним и друштвеним, народним школама и др., такође два издања, који Сандић истиче као његово најважније дело из књижевности. Овим нисмо исцрпили библиографију Платонових књига; само смо истакли најзначајније.

Из изложеног се види Атанацковићева изузетна активност у свим областима културе, просвете, књижевности, посебно његове сипатељска плодност. Никакво чудо да о владиним беседама и заслугама за народ, односно његовим књигама као и прилозима у периодици пишу све тадање српске новине као: „Србскиј Летопис”, Арнотов „Пештански магазин за художество, књижевност и моду” „Новине српске” у Бечу, Павловићев „Српски народни лист”, „Јавор”, Српске народне новине” пештанско-будимски „Скоротеча”, Медаковићева „Српска пчела” и др.

Зато је разумљиво да 1867. на његовој сахрани држи опело патријарх Маширевић са 50 свештеника, а Грчић наводи следеће некрологе овом изузетном човеку: Застава пише: Између архијереја наших он је исказао, какви се дари на жртвеник просвете народне, не само духовно и умно, него и материјално полагати имају. Спомен ће му у српству вечан бити”. Допис из Новог Сада истиче да је он био један од највреднијих и најплоднијих књижевника што их досад бипше. Показао је како се српски народ љуби”. А у Матици српској поводом његове смрти речено је: „Ниједна црквена глава до њега није толико жртве духовне и материјалне народу принела.”

После овог излагања Платонове многоструке делатности за свој народ и врхунских похвала његовој сени не бих морала лично ништа да додам сем стихова великог Његоша:

„Вјечне зубље вјечне помрчине нит догоре нити светлост губе”.

Др Олга Срдановић

ЛИТЕРАТУРА

1. Атанацковић, П. АНАЛИТИКА, Беч, 1849, стр. 148. — 2. Атанацковић, П.: ДИЈЕТАЛНЕ БЕСЕДЕ, Београд, 1845, стр. 48. — 3. Атанацковић, П.: Друга КЊИГА ЈЕЗИКОСЛОВНЕ ЧИТАНКЕ ЗА СРПСКА НАРОДНА УЧИЛИШТА У АУСТРИЈСКОМ ЦАРСТВУ, Беч, 1856, стр. 340. — 4. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ПЛАТОНА АТАНАЦКОВИЋА, Каталог Народне библиотеке у Београду. — 5. Грчић, Ј.: ЖИВОТ И ПРОСВЕТНИ РАД ВЛАДИКЕ ПЛАТОНА АТАНАЦКОВИЋА, Гласник Историјског друштва, 1937, књ. X, св. 29, стр. 291—311 и св. 30, стр. 415—434. — 6. Грујић, Р.: АТАНАЦКОВИЋ ПЛАТОН, Народна енциклопедија Станоја Станојевића, књ. I, стр. 91, Загреб, сине анно. — 7. Јорговић, А. ШКОЛЕ (У ВОЈВОДИНИ), Народна енциклопедија Станоја Станојевића, књ. IV, стр. 665—674, Загреб, 929. — 8. Николић, Д.: СРБИ У БАНАТУ Нови Сад, 1941, стр. 429. — 9. Поповић, Д.: ВЕЛИКА СЕОБА СРБА 1690, Београд, 1954, стр. 378. — 10. Радонић, Ј. ПАТРИЈАРХ РАЈАЧИЋ ИЗ СЛИКЕ ИЗ ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ, Београд, 1938, стр. 315—373. — 11. Сандић, А.: РАСПРАВА У СПОМЕН ВЛАДИЦИ БАЧКОМ ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ... Читана поводом смрти на првој седници Матице српске 1867.

SUMMARY

Dr. Olga Srdanovich-Barac:

PLATON ATANACKOVIĆ (1788—1867) BISHOP OF NOVI SAD

The Author describes Bishop Platon of Novi Sad and Bachka as an important national figure in the Serbianty of 19-th Century. In the turmoil of Hungarian insurrection in 1848 he managed not only to survive, but also to occupy the vacant episcopal throne of Novi Sad, a renown center of Serbian culture under Austria—Hungary.

The Bishop was a prolific writer, as a translator of the Bible in a vernacular Serbian, and a generous donator to Educational Foundations.

In the *Diet (Parliament)* of Hungary he has valiantly defended the *Privileges* granted by the Emperor of Austria, Leopold, to the Serbian Patriarch Arsenius III, leader of the Great Migration in 1690.

Раде Михаљчић

Лазар Хребељановић

— ИСТОРИЈА, КУЛТ, ПРЕДАЊЕ

Београд 1984, 7—359

Крајем 1984. године у издању Нолита појавила се књига Лазар Хребељановић — историја, култ, предање, професора др-а Рада Михаљчића ванредног професора на катедри за националну историју средњег века на Филозофском факултету у Београду. Овм научним прилогом је наша медијевистика обogaћена још једним синтетичким делом каквих, морамо признати, немамо на претек.

Књига о којој је реч резултат је дугог истраживачког рада професора Михаљчића. У своме полазишту она се надовезује на ауторову раније објављену књигу „Крај Српског Царства“, Београд 1975.

Шта смо добили књигом Лазар Хребељановић — историја, култ, предање? У одговору на ово питање најбоље је да се послужимо речима самог аутора. У кратком уводу књиге он каже да је своје дело замислио „као синтетички приказ историјске, култне и легендарне личности Лазара Хребељановића, приказ у коме се, пре свега, водило рачуна о владарској и црквеној идеологији, канонизацији и култу косовског мученика“.

Као што се из наслова књиге види, аутор је свој приказ личности кнеза Лазара поделио у три дела јер кнез

Лазар припада историји, припада култу јер је канонизован за светитеља а, осим тога о њему је нестало и предање.

Први део књиге (стр. 1—124) осветљава нам кнеза Лазара са чисто историјског аспекта, оно шта је он стварно био и шта је значио у периоду распада Српског царства. То је време када слаби централна власт у Српској држави и када се уздижу обласни господари. Лазар са титулом кнеза од 1371. год. био је несумњиво један од најмоћнијих обласних господара. Аутор се неслаже у потпуности са ранијим истраживачима када каже да „већина ранијих истраживача једино је у Лазару видела наследника Немањића“ (стр. 51). Следи по том питању критичким истраживањима И. Руварца, К. Јиречека, М. Динића, Г. Острогорског и С. Ђирковића и у историјској науци прихваћеној чињеници да је цар Урош умро 2. или 4. децембра 1371. год. Пошто није имао деце формално га је наследио краљ Марко који је „пре маричке битке проглашен за младог краља“ (стр. 52). Непосредна опасност од Турака после маричке битке ставила је кнеза Лазара у први план међу свим обласним господарима.

ма. У времену до одлучујуће битке са Турцима на Косову пољу кнез Лазар је створио најјачи политички и духовни отпор и брану турској најезди. У контексту таквог рада настало је и коначно измирење са Васељенском партијаршијом у Цариграду посредством Свете Горе. Косовска битка 15. јуна 1389. год. је била „жртвовање целе једне генерације, рекло би се, свих ратника на које је кнез могао да рачуна“ (стр. 122).

Какав је ауторов став према косовској традицији која је потом настала? „Косовска традиција је одавно, с правом, одбачена као извор за догађај о коме говори, али не би се смела занемарити као извор о добу када је деловала као покретачка снага. Иако недовољно изучена, не може се оспорити њена улога у ослободилачким ратовима“ (стр. 124).

Други део књиге (стр. 127—220) прати настанак култа кнеза Лазара. Култни списи, службе посвећене кнезу Лазару настале су између 1389. и 1419/20. године. Има их више, то је неоспорно и настале су непосредно после кнежеве погибије. Кнез Лазар је канонизован, проглашен је за светитеља у Српској цркви. О томе аутор пише: „Поставља се питање да ли је канонизација кнеза Лазара обављена у духу црквеног права. Одговор је недвосмислен“ (стр. 145). Ту су набројани и елементи кнежеве светости, заправо они потребни услови захваљујући којима је увршћен у ред светитеља Православне цркве: 1. усековање, 2. целе мошти и 3. точење мира (стр. 145). Кнез Лазар је земаљски живот завршио на Косову пољу где му је од неверника одсечена глава. Аутор такође примећује да Маричка битка има далеко већи значај и последице од Косовске битке али је ова последња, свакако добила већи одјек у савременим и познијим изворима (стр. 147.). Да би се иста-

као моменат настанка кнежевог култа аутор наводи чињенице да су Мирњавчевићи краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша завршили живот у рату са неверницима али, њихова смрт није била повод за настанак култа сличног Лазаревом, напротив (стр. 148/9).

Проблем канонизације у Православној цркви нема неки посебан протоколарни систем. „Заиста, велики део, ако не и већина култова код нас настала је спонтано. Црква их је накнадно прихватила. Али култ косовског мученика нема самоникло обележје“ (стр. 154). Аутор такође сматра да је сабор канонизовао светитеља и то у тренутку преноса његових моштију из цркве Вазнесења у Приштини у манастир Раваницу.

У трећем и последњем делу књиге (стр. 223—324) обрађено је предање везано за кнеза Лазара а нарочито за Косовску битку и кнежеву погибију. Предање посебно третира проблем издаје у битки на Косову. На овај начин у предању је понуђен одговор на чињеницу пораза хришћана у одлучујућем сукобу са Турцима. Аутор ове књиге прати настанак предања о кнезу, битки и издаји и каже да се први пут код Мавра Орбина у делу Краљевство Словена налази записано издајство Лазаревог зета Вука Бранковића, који се према истом запису спасао „готово са свим својим људима“. До Орбинија као издајника извори помињу Влатка Влађевића, Драгосава Пробогчића, док Константин из Островице помиње само господу која се „нагледала боја“. Предање о кнезу, Косовском боју и издајству писац књиге прати до Велике сеобе и почетка 18-ог века када су у новим историјским околностима тражени и нови узроци као и нова објашњења поменутих догађаја и личности.

На крају, ово синтетичко дело није, свакако исцрпело и дало одгово-

ре на сва постављена питања. Пред истраживачима се отварају нови проблеми чије разрешење ће употпуњавати и увек са нових аспеката осветљавати врло значајну личност светог кнеза Лазара и не само њего-

вог доба. За три четири године идемо у сусрет шестој стогодишњици Косовске битке. Ова књига је несумњиво добар прилог њеном обележавању.

Радомир Поповић

Књиге о Његошу на енглеском

RELIGIOUS PHILOSOPHY OF PRINCE-BISHOP NJEGOSH OF MONTENEGRO
(1813—1851)

by Dr Žika Rad. Prvulovich, M. A. (Oxon.), Birmingham:
Ауторско издање, 1984, str. XVIII + 273. 8°

Прошле године изашло је из штампе у Енглеској вредно дело др Жике Првуловића о Његошу под насловом: *Religious Philosophy of Prince-Bishop Njegoš of Montenegro (1813—1851)*". Професор Првуловић је одличан зналац Његоша, о коме је до сада објавио две књиге и више студиозних чланака. Његова студија: „Религиозна философија црногорског владара и владике Његоша (1813—1851)“ долази као круна свих његових покушаја да обједини Његошеву слику света, а у његовом преводу са српског на енглески појавиће се, ускоро, и *Луча микрозма* на енглеском језику. Наши људи (као што су др Ж. Првуловић који преводи и популарише Његоша и његово дело, др Џ. Томашевић који преводи и популарише Божу Кнежевића на енглески у Америци), испуњени носталгијом и величинама које су их понеле и инспирисале у њиховом дечаштву и младићству, достојно се одужују своме роду и својим великанима из „старог краја.“

Студија др Ж. Првуловића, о којој је овде реч, представља зрео

плод једног другог студирања, сталних тражења да се проникне у велико дело великог Србина, да се кондензују мишљења и тврђења других истраживача Његошеве мисли, да се, колико је год то могуће, у једном делу да сажета Његошева слика света и потраже разлози и узроци за такво Његошево мишљење. Рад је писан научно, стручно су изнете нове тврдње и логички поткрепљене, методологија излагања прегледна, тако да су и фусноте на „дохвату руке“.

Цео Првуловићев рад је подељен на четири дела са закључком и библиографијом које прате ту деобу.

Први део говори о Његошевој теорији сазнања, други — о концепцији Бога, трећи — свет духа, и четврти — о мистерији човека и искупљења. Из овога да не набрајамо шта свака 16 глава текста расправља, може се видети колико огромно поље истраживања ова студија покрива.

Приказујући ово дело на нашем језику ми га топло препоручујемо свима љубитељима философије и поезије, Његоша и његове мисли, као

незаобилазан рад за све оне који желе да истражују философију нашег највећег песника. А ова књига је, и то треба подвући, само први том много шире студије о Његошу коју је аутор замислио да доврши. Стога са посебним задовољством и радозналошћу ми ишчекујемо другу књигу која ће, барем по најављеним поглављима, бити врло подстицајна и инспиративна за дубље и шире схватање Његоша, његово „инаугурисање” у култури и стваралаштво европских народа.

Само да напоменемо да је аутор ову студију посветио својим најмилијим и најдражим, свакако и због тога што је то најмилија и најдража тема његовог истраживања.

Професору др Ж. Првуловићу желимо да, са несмањеним жаром и студиозношћу, настави и доврши ову своју озбиљну студију о Његошу, у намери да посленици културе преведу ово капитално дело и на наш језик, чиме ће се обогатити наше знање о Његошу и његовим погледима на свет.

др. Жарко Б. Гавриловић

Јеромонах Др Атанасије Јевтић:

ПРАВОСЛАВЉЕ — ВЕРА МЛАДИХ

Интервју београдском „Студенту”*

Оче Атанасије, који фактори у овом тренутку одређују односе државних органа и Српске православне цркве?

— Почели сте одмах са питањима на која се уобичајени одговори већ унапред знају. Ипак, ја ћу говорити оно што мислим и како сам видим ствари. Наимс, у самој Републици Србији односи су моментално добри. Посебно бих истакао добру вољу према нашем Богословском факултету (на којем ја предајем већ више од деценије), коме је дозвољена изградња нове зграде. Затим бих поменуо дозволу за наставак градње Светосавског храма на историјском Врачару, као и показано разумевање за још нека питања. Све то, кажем, утиче да односи у Србији буду добри. Изузев, наравно, Косова. Тамо је стање много критичније.

Но Српска православна црква делује на терену целе Југославије. Ту већ има више проблема. По мом мишљењу најсложеније је стање у Босни. Ту су често односи лоши, али Босна је ионако врло сложена република . . . Шта рећи о осталим факторима? Чини ми се да код извесних идеолога овога друштва, дакле код марксиста, постоји нека основна неискреност према нама верујућим људима и посебно према Српској Цркви. Они још увек гледају на религију са позиција једног догматског марксизма, и та позиција је итекако присутна и актуелна (нарочито у просвети). Уосталом, не треба бити наиван ни што се тиче ставова самога Маркса о религији — Маркс је ту био врло јасан и одређен.

Још увек се сматра да је религија једна прелазна етапа, једна пролазна „искривљена слика стварности” „производ друштвених односа” итд. За нас, за наше искуство, не само за наше теолошко схватање, религија је много дубља, много укорењенија у човеку и човечанству. Посебно кад се ради о хришћанству — а оно је и нешто више од религије, нешто што је повезано са самим есенцијалним основама људског бића. Човек као боголика *личност*, створен за вечну *заједницу* живота и слободе, за *заједницу* љубави, јесте самим тим *хомо религиозус*. Међутим, наши догматски марксисте религију по-

* Објављено у „СТУДЕНТ”-у, листу београдских студената, број 15, од 15. маја 1985, под насловом „Маркс није познавао Православље”.

сматрају и третирају — а третирање је понекад и (мал)третирање — само као „производ одређених друштвених односа“, па „кад променимо те односе“ онда ће „нестати и религије“.

Може се наћи, и прочитати, а и на терену срести доста таквих и сличних ставова. На пример: „вернике треба у свему изједначити са свима осталима у социјализму“, али они своја права могу остваривати „по мери у којој доприносе изградњи социјалистичког друштва“. А затим следи догматски марксистички став: Али, ми знамо „кад се изгради социјализам и кад променимо друштвено-производне односе“, онда ће „нестати и основе за религију“, па значи „нестаће и саме религије“. Другим речима, нама верницима се даје право учешћа у изградњи социјализма — као „бољег сутра“ — да би, кад изградимо социјализам, нестао и сам разлог нашег постојања, те нестали и ми сами, и тако редом. Рад до самоуништења! То је, најблаже речено, доста наиван закључак.

Где ви видите основне узроке неслагања око различитих друштвено-политичких питања у односима државе и цркве?

— Како ја да одговарам на „политичка питања“? Зар то није, помало или помного, монопол других? Нама се и иначе лако прилепљују етикете, као напр. „клеронационализам“. Одмах да кажем, бар што се тиче нас православних, нама је тај проблем непознат. Ми смо одувек народна црква и никад нисмо имали проблема између народа или нижег и вишег клира (ми кажемо *клир*, а већ и сама реч „*клер*“ види се да је туђа). „Клеронационализам“ је, бар за нас православне, више једна политичка крилатица, вешто избачена и намењена за широку потрошњу у Југославији. Тим се изразом може врло лако манипулисати. Ја ћу рећи ово: Православна црква је жива и организована заједница и у нашој Цркви постоји вековни поредак који потиче од првохришћанских времена. У тај поредак спада и народ и клир, епископи, свештеници, ђакони, монаштво, верници. Таква је органска структура тела Цркве и сваки захтев да се од тога одрекне задире у саму суштину наше вере. Напад на клир у цркви је напад на саму структуру верског живота и организовања.

Треба схватити ово: хришћанство се од самог почетка јавило као црква, не толико као неки религијски покрет. Црква као жива заједница ученика Христових окупљених на богослужење — то је реалност Православља из које извире и све остало, па и организација. Христос је окупио апостоле, затим овима следе њихови ученици (у Делима апостолским се набраја чак и тачан број првих хришћана, прве заједнице или цркве). Црква се од самог почетка јавила као друштво нових људи, или ново друштво људи. Хришћани су се називали, наспрам Јевреја и Грка и Римљана — „*трећи народ*“, есхатолошки „*нови род*“ човечанства. У самој природи Хришћанске цркве је њена друштвеност, заједничност, „*комуниа*“ (грчки: *κοινωνια*) равноправне браће, деце Божије, браће Христове, са различитим даровима и службама у једноме телу. Најбољи видљиви израз тога је Црква окупљена на литургији, а из литургије онда продужена у свет.

Ако као таква Црква представља „конкуренцију“ политичкој власти, то није наш проблем. „Хоће да нам преузму власт“ вели ту скоро један политичар ... Чињеница је да се сви више људи враћа

Цркви, посебно младих. Уместо признања тога факта, сад се то уклапа у једну концепцију политичког квалификовања — „окупљање снага“, „посезање за влашћу“, „партнерство“ и сличне (дис)квалификације. По мени, без основа.

Још један је проблем нетолерантност, наша општа људска нетрпељивост. А ње има на свим странама. Има нетрпељивих и верника и свештеника, и још више политичких идеолога и властодржаца. Има свугде „секташа“. Ипак, једну „генералну линију“ увек је лакше — и безопасније — приписати црквеним људима, као да је то неки „званични став“, док се у питању Партије то лакше припише само појединцима (а за њихово „секташење“ не одговара ни Партији, нити они сами). Ја вас уверавам да у традицији СП Цркве нема „генералних линија“, нема никаквог „зацртаног плана“. Има само Јеванђеље у свој његовој ширини. А постоји и слобода деце Божије и самим тим широко поље за индивидуалне и групне иступе, за иницијативе и у добром и у лошем смислу.

Како се на те односе одразило проглашавање аутокефалности Македонске цркве?

— То је опет деликатно питање. И сами сте свесни колико је то сложен проблем, који има несумњиве политичке импликације, чак и шире, ван Југославије.

Проблем је од самог почетка постављен сувише натегнуто. Није то био прави пут за браћу из Македоније, да на такав начин просто отимају своју аутономију и после аутокефалност. Са друге стране, као црквени историчар, мислим да се исувише пренаглашава питање саме аутокефалије у православној традицији. То чине наши и црквени и национални историчари. Јер Православна црква је ипак у целини један саборни организам, заједница братских цркава по разним местима и народима. Постоји вековна православна саборност и без ње ниједна црква као православна, не може постојати. „Самосталност“ или „аутокефалија“ не може и не сме значити одвајање и затварање у себе, или неко „немешање у туђе ствари“, попут политичких гетоа.

Ако су браћа из Македоније хтели своју јерархију, дакле своје људе на црквеним положајима — добили су их. Ако су хтели свој језик — то одавно имају, и ту нема шта да се добија, то је већ свето-ћирилска традиција у Православљу, а и давно пре. Али, стварање једне аутокефалије која иде на раздор са другим Православним црквама не може бити тако лако одобрено. Не заборавите, да, независно од става јерархије СПЦ, у овом моменту ниједна Православна црква не признаје аутокефалију Македонске цркве, и то не толико што је не признаје СПЦ, него зато што пут и начин остварења тога није био какав је својствен традицији Православне цркве. (Сетите се Душановог покушаја стварања патријаршије, што није могло да прође док се није постигао договор у миру, љубави и вековном црквеном поретку). Тако један акт сам по себи још нема значај у Православљу ако не буде и од свих прихваћен.

Што се мене лично тиче, ја често одлазим у Македонију, или пролазим кроз њу. Познајем велики број младих људи широм Македоније, као и свештеника и монаха. И ми се дружимо и црквено оп-

штимо. Знам, међутим, да сам врло подозриво виђен од тамошњих политичких власти. Да и не помињем тешкоће које ми из Србије имамо при путовању за Свету Гору и Грчку, при повратку на нашој граници у Македонији. Мени су неколико пута одузимали моје теолошке књиге на страним језицима, чак и оне које носим са собом на неки међународни симпозион. А шта тек да кажем за антисрпску кампању у Македонији? Срби се проглашавају, уместо ослободиоцима за „окупаторе“ Македоније!?

Како ви видите ситуацију на Косову данас? Да ли долази до одређеног помака — с обзиром да су се у последње време из ЦК СК Србије за опис „политичко безбедносне ситуације“ употребљавале неуобичајено оштре речи?

— Било је крајње време да власти из Србије кажу нешто конкретније о стању на Косову. Јер оно што је обично говорено било је тако начелно, уопштено, да није одражавало право стање на Косову. Уверавам вас да добро познајем стање на Косову и Метохији, тамо сам служио војску две године (од 58. до 60.) и сада нема године а да не идем на Косово по неколико пута. Косово нас све боли. О Косову је тешко и мислити, а камоли говорити.

Стање је тамо још увек изузетно тешко. Право стање се још увек прикрива. Незгодно је да кажем, а желео бих да то и изађе, да је скоро боље кад демонстрације и провокације разоткривају то лажно стање, него да се овако у приглушености главни посао обавља. А главни албански посао се обавља — то је пражњење Косова од Срба. То је нешто што непријатељи постижу „милом или силом“, како и пишу и певају по Косову. За мене је чак и парола „Косово-република“, ја вам то отворено кажем, другостепена, ако се Косово присилно исели, а одоздо се само присилно и селе, тојест беже, макар и наводили разноразне разлоге. Знате сигурно за моју књигу путних записа „Од Косова до Јадовна“, где сам само напабирчио неке од података, углавном оно што други кажу и што изађе у штампи, да бих макар донекле изнео слику стања које се иначе прикрива уопштеним фразама. Познато Вам је да су и новинари нападани и извикивани, као да су они главни кривци што објаве оно што се на Косову дешава. (Недавни трагични догађаји око Гњилана и Клине, зар не потврђују какво је тамо право стање). Рекао бих да су чак и уобичајени називи „иредента“ или „контрареволуција“ постали већ наменски — за ширу употребу, али ни они не покривају праву стварност. Наиме, не ради се на Косову само о групици људи. Покрет је много ширих размера, са великим процентом учесника, јавних или прикривених. Отидите на Косово и мало поживите тамо, чујте људе са терена, а не само изјаве политичара, нарочито не изјаве косовског руководства.

Тешко ми је и самом да схватим и изразим шта је са тим људима на Косову. Ми смо написали у нашем Апелу (који је од руководства СР Србије био позитивно оцењен; нападнут је само у Загребу и Сарајеву, а на Косову су људе саслушавали и чак тукли ако су имали текст Апела): шта је то с тим горштачким, некада племенитим народом, који је знао да држи своју бесу? Је ли то још увек тај исти народ? Тиме нећу да кажем да нема добрих Албанаца на Косову. Ме-

Ћутим, има много лицемерја. Зато и веле сада на Косову: „Беса се обесила”.

Чини ми се да су политичке власти у својим изјавама просто наивно, или свесно обмањују, зато им се и не верује. Уосталом, многи ван Србије у Југославији и не интересују се Косовом. У најбољем случају су против пароле „Косово-република”, тј. да се Косово одцепи од Југославије, а шта ће тамо бити са Србима и осталим неалбанским живљем — то је мањевише свеједно. Један Словенац је (негде у НИН-у) упоредио Косово са Госпосветским пољем, које су Словенци изгубили, па, вели, шта ако изгубимо и Косово? Ја бих на то рекао: Зато су га и изгубили, кад га тако осећају. Ми тако не осећамо наше Косово. И далеко смо од тога да Косово изгубимо. Свакако, не претендујемо да је Косово само наше, али је оно и наше већ вековима. Лажно, а и смишљено, импутира нам се да смо „реваншисти” (бедно је то говорење на Косову о „српском национализму”, јер се таквом „уравниловком” само помаже непријатељ). Ми Срби једноставно желимо да на Косову, сви који тамо живе, живе мирно и спокојно на својим огњиштима и са својим светињама. Ми као Југославија проповедамо коегзистенцију у свету са свим могућим земљама, народима, системима, а у својој кући немамо те коегзистенције!

Садашње руководство Србије изгледа да диже свој глас. Јер, угрожене су и општине у самој ужој Србији: Бујановац, Прешево, Медвеђа. Ја добијам доста писама, и докумената, са потписима, где се људи отуда жале.

Јуна прошле године био сам у Призрену, и долази тамо висока државна делегација — Верска комисија Србије, Косова и Војводине. Обилазе Косово и Метохију. Кад су дошли у Призрен, те претходне ноћи су Шиптари у селу Дворане код Мушуташта, крај Призрена, порушили српско православно гробље, и то уочи Задушница, да људи сутра кад дођу на гробље доживе већу трагедију. То рушење је морала радити екипа људи, јер су тешке надгробне плоче и споменике могли рушити само јаким полугама. Ко је ухваћен? Кад и ухвате, затворе неког младог човека и он добије неколико година робије. Мени је жао тих младих људи. Њиховим строгим кажњавањем на више година робије неће се питање Косова решити. А знам за случајеве где су и органи милиције, дакле власт, узели учешћа у насиљима и неделима над Српским живљем по Косову и Метохији. На Косову људи ипак све знају, ништа се не може за дуго сакрити. (Као напр. случај да је цело село Албанаца (код Подујева) скупљало новац да плате најмљенот убицу да убије младића у последњој српској породици у том селу).

Ваљда сте слушали или читали о иступу, на недавном Конгресу књижевника у Новом Саду, делегата са Косова Реџепа Ђосје. За њега је главни проблем на Косову то што поједини академци треба да се изјасне за „диференцијацију”, а није проблем што његови сународници силују мале девојчице и старице, па и монахиње, што пале српске манастире и копају воловима очи. Таква перверзија у његовом народу њега не пече. На Косову су Срби сатерани у мишју рупу, и он још говори о „интелектуалном поштењу”!? ...

Једну ствар да Вам кажем: Косово је сво у знаку крста. Ми као хришћани гледамо у Косово са много већим поверењем него што се обично мисли. Његош и Шантић су верно изразили нашу дубоку веру у тајну Крста Христовог као наш хришћански пут. „Васкрсења не би-ва без смрти”. Ми верујемо у Косово запојено мучеништвом (као Јасеновац и Јадовно). Ми верујемо у мучеништво, и у моћ праштања, у непобедивост љубави. Како је и Толстој говорио: траву ако и камењем притиснеш, она опет избија испод камена. То је тајна васкрсења. НепокOLEБИВО верујем да Косово неће пропасти. Та наша вера не значи никакав „реваншизам” — не дај Боже! Знам да има појединих огорчених Срба, насилно протераних са Косова, који говоре тамошњим Албанцима: „Вратићемо се ми!” И од таквих огорчених речи неки на Косову и око Косова праве капитал причањем о српском „реваншизму” и „национализму”. Нажалост, и поједини политичари Србије, до недавно, говорили су, напр. у Србици, где више и нема Срба, о опасности од „српског национализма”. Сада се из СР Србије чују други тонови. Моја је жеља и молитва Богу да Косово остане и српско, као што је и било. А оно страда ни први ни последњи пут у историји.

Шта мислите о порасту броја религиозних међу младима? Нека истраживања показују да њихов број, после вишегодишњег опадања и стагнације, поново расте — посебно међу високообразованим младим људима.

— То је несумњива чињеница, без обзира на „забринутост” поводом тога појединих фактора и форума задужених да се баве тим питањем. Буђење вере код младих је све присутнија појава. Али, одмах да кажем, то буђење се покушава заташкати или скренути на друге колосеке, тумачењем рецимо као: „убацивање цркве у празан простор”, „наш нерад користе попови”, „клеронационализам лови у мутном” и слично.

Спортским језиком речено, овакве (дис)квалификације показују, наравно, одсуство фер-плеја. Можда такво квалификовање очигледног факта пораста религиозности код нас прикрива једно свесно бежање од проблема, скривање иза свога прста, или је то једноставно политичко дискредитирање. Чињеница је да има и таквих који у враћању цркви виде неко манифестовање свога незадовољства. Али је тај проценат сасвим мали. Ми и сами знамо да се на томе не може заснивати ни религија, ни поготову Православна хришћанска црква и живот у њој. Хришћанство није неко ружичасто обећање, него мукотрпни и крстоносни пут и подвиг очовечења и обожења човека. То што наша црква не одбија ни такве људе, то је зато што је црква одувек била отворена, отворена и за слабости слабих, као и за подвиге јаких, за врлинскост светих. Црква не прави тако олако селекцију — то је њива са пшеницом и кукољем. Црква на земљи још није рај, али није ни пакао како замишљају неки марксисти.

Несумњиво да се већина младих истински враћа вери у живог Бога и самим тим се враћа цркви. Исувише подцењујемо младе људе кад говоримо да их неко верски „индоктринира”, да их „верски заводи”. То говоре углавном они који су знали да младе могу „заводити”, али — само накратко, и далеко не све. Веровати да се младима може

„манипулисати“ ужасно је подцењивачки, властодржачки однос према младима. Млад човек увек, углавном, поставља суштинска питања (као онај младић у Еванђељу), а та питања ипак нису у првом реду економска и политичка, ни идеолошка, него првенствено егзистенцијална, лична и општечовечанска. Младост је сва у превирању, самоиспитивању, постављању основних питања самог смисла људског живљења и делања, људског битисања. Та питања млади постављају себи свуда у свету: питања слободе, љубави, трајне радости, жеђи за бесмртношћу, не као себичношћу но као пуноћом и трајним смислом. Нарочито данас та питања постављају млади у земљама где су били лишени права на слободно упознавање религије и несметаног опредељивања, као што су земље социјалистичког блока (а ми идеолошки ипак ту припадамо). Татјана Горичева, млада руска философкиња писала је о томе како млађе генерације у Русији, деца родитеља атеиста, траже и налазе Бога и живот у цркви, кидајући са традицијом својих родитеља атеиста. А то кидање их често скупо кошта.

Треба се предрасуда ослободити, бар што се тиче хришћанске вере. Хришћански Бог, јављени у Христу, није ни теорија ни идеологија. Очовечење Христа Бога, које хришћани прихватају, је истина којом се живи, и то је много више него уопштена идеја Бога, религиозна идеја о неком Апсолуту. Историјско хришћанство као црква има наравно доста духа, али и реалног историјског тела — реалног живота и подвига. Нажалост, Православно хришћанство није добро упознато, ни доживљено од многих. Ја бих само узгред подсетио на чињеницу да Марксова критика религије јесте критика западног хришћанства његовог доба. Маркс није познавао Православље. Он није знао напр. Достојевског (Достојевски је ипак знао за Маркса). Данас се у свету и код нас многи интересују Православљем, посебно наша интелигенција и наши високообразовани млади, као што и Ви рекосте. Православље није луксуз, него истински јеванђелски, богочовечански смисао сусрета и живота Човека и Бога. Млади имају за чим да пођу.

Је ли ту у питању и нека унутарња извесност?

— Свакако, а она је више него само религиозно осећање. Многи се млади крштавају, а крштење ипак није формалност, мада може и бити, зависи наравно од самог човека. Вера је живи живот, што рекао Достојевски. Приличан број младих се интересује и за теологију. Статистике, које указују на пораст религиозног интересовања и саме религиозности, ту су позитивне, али бих рекао да ни издалека нису тачне. Право стање је још позитивније. Можда ја говорим претенциозно, судите и сами. Али могу сигурно да кажем да су анкете најчешће вештачка ствар. У анкети нећете наћи праве одговоре. Не толико да људи крију своје мисли и осећања, него зато што је анкета ствар улице, резултат са пролазног тротоара. Лакше ћете постићи мерење, напр. политичког мњења Галуповим системом, него мерење најинтимнијих људских расположења. У сваком случају, свакодневно животу искуство говори у прилог стварног пораста религиозности код младих.

Ипак, не треба бити наиван. Религиозност је сложен проблем. По мом дубоком уверењу и унутарњој извесности, о којој сте ме пита-

ли, човек је по самој природи религиозно биће. Као што су још хришћански апологети из 2. века говорили: „*Душа човека је по природи хришћанка*“. Помимо ове природне религиозности постоји и човеков дубински духовни живот. Шта је љубав, слобода, нада, стваралаштво, немир, чежња? Те антрополошке реалности не дају се избрисати никаквом идеологијом. „*Срце је човека врло дубоко*“, вели библијски псалмопевац. Постоји човеков лични, егзистенцијални однос са Богом, и то је већ унутрашње изграђивање човека, израстање тајне личности, која надмаша и природу и свет. Није довољно зауставити се на ономе што традиционално зовемо људска природа, ономе што Јунг зове архетипови. Религиозност јесте архетипска, али и више од тога. Шта нам о томе сведоче Светитељи, песници, трагичници, радосници? Вера хришћанска је пре свега жива заједница са живим Богом, заједница слободе и љубави, али и јаковљевског рвања у молитви, у расту до пуноће узраста Човека у Христу, како вели апостол Павле. То се највише и најдубље доживљава у *литургији*. Интерес младих за литургију, њихов молитвени и литургијски живот је нешто што је нормално везано са природном религиозношћу код човека. И рекао бих слободно, није ту најважније да је све „*рашчишћено у глави*“. (Можда је Достојевски претерао кад је рекао да је глава „*двадесети део човека*“, али ту има истине).

Пораст броја религиозних уопште, и посебно младих, за мене је позитиван феномен. Можда је то донекле потенцирано и општом кризом, нашом и светском. Али, криза није никад извор, она може бити само подстицај, а и не мора. Свака кризна ситуација је позитивна уколико доводи до темељног преиспитивања свега, до поновног постављања радикалних питања, граничних питања људске егзистенције. А људска егзистенцијална ситуација, кроз векове, онтолошки се битно не мења.

Куда води то вечито постављање граничних питања?

— Сав развој човека и човечанства сведочи да човек увек изнова уме да поставља кључна питања. Зато што је увек присутна његова жеђ за смислом и трајањем, за животом и бесмртношћу, за заједништвом и љубављу. Сећам се код Маркузеа, који је покушао да споји Маркса и Фројда, како он у својој књизи „*Ерос и цивилизација*“ поставља питање смисла људске љубави, Ероса, као основног покретача људи. Свака љубав жели да траје, жедна је непрекидности, бесмртности. Али, долази смрт, *Танатос*, и смрт брутално прекида живот и љубав. И шта сад човек треба да уради? У одговору на то питање Маркузе, по мом мишљењу, прави један компромис недостојан човека. Човек, наводно, треба да се помири са бруталношћу смрти и да тако „*живи срећно*“ у љубави! Али, љубав не пристаје да буде прекинута, и Достојевски се ту с правом буни у име човека. Поготову се буни апостол Павле, који смрт назива „*највећим непријатељем*“ човека. Не може се, стога, оспорити да жеђ истинске љубави и њене трајности, бесмртности, нормална жеља да не буде ничим прекинута, има своје корене у самом људском бићу, у самој сржи људске егзистенције, и личне и колективне, свечовчанске. Један од битних извора оне природне религиозности, о којој

смо говорили, је управо то. Човек осећа, као што то Његош каже, да је на земљи, али да није само од земље, и није само за земљу.

Били сте присутни на недавној трибини у Дому омладине, кад су о Хајдегеру говорили Младен Животић, Гајо Петровић и Мирко Зуровац. Откуда, у доба силиконске револуције и општег прогреса, враћање људи неким првобитним питањима?

— Ово питање је врло интересно и оно је „лебдело у ваздуху” на дискусији о Хајдегеру. Жарко Видовић је тада поставио једно питање које би можда водило томе, али ваљда није хтео да иде даље... (Ја сам тада поставио једно формално питање о легалности Хајдегерових коментара за кључне грчке појмове, као што је нпр. *Алитија* = истина као *Незаборав*). Требало је поставити питање које је Хајдегер само начео и оставио (и то је ваљда једини пут да је тако нешто урадио) у свом последњем интервјуу у „*Шпигел*”-у, негде пред саму смрт. То је питање да је човек, у неку руку, окован и заробљен у *бићу*. На неки начин заробљеник саме *онтике*. Време као да је човеку само кратка могућност да избије на површину *бића*, из *заборава*, да дође до *А-литије* своје личне егзистенције. И долазећи до ње човек дознаје да је он — *биће за смрт*. Смрт је, међутим, ипак шанса, она отрежњава, буди на кључна, гранична питања. Али, Хајдегер је свесно остао само на философији. Сам је говорио да би теолози већ једном требали да схвате Бога узвишеније него што га иначе схватају. Хајдегер није искључивао Бога својом философијом; свесно је ишао за тим да се философија не може бавити Богом. Зато је изгледао онако радикално а-теиста. Он говори о „од-суству” Бога („место Бога остаје празно”, вели он, и човек га не може собом заузети ни попунити).

Човек је неопозиво и *времено биће*, али и *надвремено биће*. Свети Григорије Ниски (4. век) је говорио: „Човек је стрела чезнућа”. Стрела која је избачена, али од једне полазне тачке ка једном циљу. То је његово временско биће. Човек је почео да постоји и то је за њега почетак и *бића* и времена. И он је тесно везан са временом, али није окован временом. Човек треба и може да надиђе време, да самопревазилажењем и време се кроз човека осмисли. Не човек кроз време, него обратно. Зато на површину избијају та кључна питања која су надвремена. Не бих рекао толико ванвремена, као што би то Платон говорио. Хришћанство је дубље од платонизма. Човек је временско биће, али из времена поставља питања о вечности. Човек, отуда, у датом моменту времена може да доживи вечност! У великој радости, у великој тузи, у великој љубави... У свим „граничним” ситуацијама и доживљајима човек надилази време, причешћује се вечношћу. Има случајева да човек у само једном тренутку доживи цео свој живот, као на некој несагледиво брзој филмској траци. Управо зато што је у човеку основно неко, несводиво на време, језгро *бића*, једна „велика тајна” којом је човек позван у *биће* и живот у времену, али да се кроз њега и *биће* и време осмисле и испуне, У Павловој посланици Римљанима (8. глава) вели се да сва творевина, дакле и време, чезне и уздише, чекајући да се јаве синови Божији, то јест људи као пуне и осмишљене — ологосене — личности. Да се тако кроз човека и заједницу рода људског

и сва остала твар, сва бића причесте божанске вечности, уђу у вечни живот. Само је човек тај који даје смисао и времену и свој творевини, космосу, свемиру, и свему ономе што у историји називамо прогресом.

Мислим да је погрешно преносити акценат на развој културе, философије, на развој науке и технике, цивилизације, а на штету самог човека. Ипак су то све — дела руку људских. А човек није само дело руку људских. Човек не треба да се клања делима руку својих, идолима, то је у Библији давно речено. Рекао бих чак то и за сам развој друштва људског, схваћеног као држава или чак као социјална заједница, а у суштини деперсонализована, дехуманизована, обезбоголичена.

Пред нама људима увек су прво живе људске личности, па тек од људских личности постаје друштво. Постоји наравно људска заједница, али је то заједница људи као живих личности. Личност и заједница се међусобно условљавају, па ипак личности изграђују заједницу. Људска лица нису неки атоми, неке затворене Лајбницево монаде. Човек првенствено настоји да општи, да комуницира са другим људским лицима и са Богом као извором личности и личног бића и живота.

Човекова жеђ да надиђе време није првенствено жеђ за вечношћу, за неком безличном трајношћу, то су апстракције, попут религије Индуса — неки немушти закон *карме* кога треба надићи достизањем *нирване*. Али, то обезличује човека. Читао сам Хесеовог „*Сидарту*“ и видео да се ту Хесе као човек изгубио. Трагично је за једног хришћанина да постане присталица тога што је Хесе прихватио у том свом роману-исповести. Све се завршава једним вечним бесмислом: све тече као река у којој се само привремено уобличи и поново разобличи валови! Враћамо се тако опет Хераклиту, његовом „све тече“. Али, ту нема места за човека (мада Хераклит ипак има Логоса), нема места за људску личност и њен лично-заједнички живот. Шта човек има од свега тога? Где је ту ослобођење човека? Ако и има неке „бесмртности“, онда је она мртва, нема живих бесмртника; има „среће“ али нема срећника; има „ослобођења“ али нема ослобођених, нема слободних. Шта ми људи имамо од тога?

По среди је вечни, Богочовечански смисао људске личне и заједничке егзистенције. Зато, мислим, да у прогресу као таквом нема излаза за човека, нема решења проблема човека и човечанства. То је оно што је и рекао један руски писац Сартру: *прогрес нам открива само метафизичку трагедију човека!* Открива се метафизичка, дубоко религиозна глад и жеђ човека коју пре и потпуније може да утоли истински сусрет са једним боголиким људским лицем, него са свима галаксијама. Никакав прогрес, никаква достигнућа науке и цивилизације, сва открића у будућности, уверен сам, не могу дати човеку оно што му може дати једно људско лице.

разговарао: Александар Бошковић